

УДК 351.82:331.101.3.262

Устинов Єгор Олександрович

доцент кафедри менеджменту та маркетингу
Херсонського національного технічного університету,
кандидат економічних наук,
магістр з державної служби,
голова постійної комісії з питань транспорту і зв'язку та сфери послуг
Херсонської міської ради

**СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ
ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ**

Анотація. У статті розглядаються соціально-демографічні передумови людського розвитку, зокрема поглиблено теоретичні положення про сутність забезпечення людського розвитку в Україні як системи цільових функцій, інститутів і засобів; систематизовано основні чинники забезпечення людського розвитку та обґрунтовано напрямки їх впливу на цей процес; оцінено рівень забезпечення людського розвитку в Україні; виявлено резерви вдосконалення основних процесів забезпечення людського розвитку в Україні; обґрунтовано напрямки та важелі державної соціально-економічної політики для вдосконалення системи забезпечення людського розвитку.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, людський розвиток, загальнонаціональні, регіональні, громадські та корпоративні впливи, ефективна система забезпечення людського розвитку.

**Устинов Е. А. Социально-демографические предпосылки
человеческого развития**

Аннотация. В статье рассматриваются социально-демографические предпосылки человеческого развития, в частности углублено теоретическое положение о сущности обеспечения человеческого развития в Украине как системы целевых функций, институтов и средств; систематизированы основные факторы обеспечения человеческого развития и обоснованы направления их влияния на этот процесс; оценен уровень обеспечения человеческого развития в Украине; выявлены резервы усовершенствования основных процессов обеспечения человеческого развития в Украине; обоснованы направления и рычаги государственной социально-экономической политики с целью усовершенствования системы обеспечения человеческого развития.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, человеческое развитие; общенациональные, региональные, общественные и корпоративные влияния; эффективная система обеспечения человеческого развития.

Ustinov Y. O. Socio-demographic preconditions of human development

Annotation. The article examines the socio-demographic background of human development, in particular deepened theoretical position about the nature of human development in Ukraine as a system of objective functions, institutions and funds; the main factors of human development and the directions of their influence on this process are systematized; the level of human development in Ukraine is estimated; reserves of improvement of the basic processes of human development in Ukraine are identified; it shows directions and instruments of state socio-economic policies in order to improve the system of human development.

Key words: socio-economic development, human development; national, regional, community and corporate influence; an effective system of ensuring human development.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На початку XXI ст. соціально-економічний розвиток України дедалі більше пов'язують з людиною, її інтелектуальним потенціалом. Основою організації та забезпечення процесів людського розвитку в сучасних умовах є взаємодія загальнонаціональних, регіональних, громадських і корпоративних впливів. Розвинуті країни світу довели ефективність передання повноважень в управлінні процесами суспільно-економічного розвитку від урядово-державних груп до представників територіальних спільнот. На місце пріоритетних функцій державного управління – контролю та планування – приходять функції концептуально-стратегічного та координаційно-тактичного характеру. Саме на цих засадах має бути організоване забезпечення людського розвитку в Україні.

Актуальність дослідження визначається відсутністю концептуально цілісних і методологічно обґрунтованих рекомендацій щодо формування дієвої системи забезпечення людського розвитку в Україні. Кризові явища та територіальна диференціація, які спостерігаються в процесах людського розвитку нашої країни, мають дати поштовх для формування ефективної системи забезпечення людського розвитку, що сприятиме якомога ширшому використанню людських чинників економічного зростання, зокрема через забезпечення можливостей людського розвитку в Україні. Соціально-демографічна криза, яку переживає Україна останніми десятиріччями, вважається однією з основних реальних і потенційних загроз національній безпеці країни в соціальній та гуманітарній сферах. Втрати людського капіталу через смертність істотно впливають на економічний, військовий та інтелектуальний потенціал держави. Передчасна смертність призводить до скорочення тривалості життя та загрожує прогресивному суспільному розвитку і процесу відтворення населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи формування системи забезпечення людського розвитку закладено у працях

відомих зарубіжних і вітчизняних учених. Ідеї людського розвитку є одним із найкращих надбань сучасної наукової думки та передбачають усебічний розвиток людини як найвищої цінності. Теоретичні, методичні та прикладні проблемні питання людського розвитку відбито у працях зарубіжних учених Г. Беккера, М. Десаї, А. Льюїса, Г. Мюрдаля, А. Маршалла, А. Сена, Т. Шульца та ін. В Україні значний внесок у дослідження проблем людського розвитку зробили В. Антонюк, В. Близнюк, В. Геєць, Г. Герасименко, О. Грішнова, М. Долішній, Т. Кір'ян, А. Колот, Е. Лібанова, Л. Лісогор, О. Макарова, Г. Назарова, О. Новікова, І. Петрова, Т. Поспелова, О. Сливка, М. Романюк, У. Садова, Л. Семів, М. Семикіна, Л. Шаульська та ін. Водночас проблематика формування дієвої системи забезпечення людського розвитку в Україні в умовах сьогодення ще комплексно по суті не досліджувалася.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

Прогресивну концепцію людського розвитку ще далеко не повністю усвідомлено й сприйнято в Україні, тому поширення ідеології людського розвитку на всіх рівнях, формування ефективної системи забезпечення людського розвитку є вкрай актуальним науковим завданням.

Формулювання цілей статті. Відсутність цілісних системних досліджень з окресленої наукової проблематики й зумовили вибір теми нашої статті, її головну мету, завдання й логіку викладення матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, однією з важливих передумов формування людського потенціалу є соціально-демографічні процеси. З цього погляду ХХ століття для України було досить складним: дві світові війни, три голодомори (1920-1923, 1932-1933, 1946-1947), насильницькі депортації та вимушені еміграції. Унаслідок цього Україна з традиційно високим у минулому рівнем природного відтворення населення в межах Європи втратила від 50 до 70 млн. осіб і перетворилася на країну з низьким природним приростом, а 1993 року ввійшла в стадію депопуляції населення. Ураховуючи негативний історичний досвід, аналіз сучасного

стану та тенденцій соціально-демографічного розвитку в Україні як природної основи, формування людського потенціалу є надзвичайно актуальним завданням.

Демографічна ситуація в будь-якій країні характеризує відтворення населення країни в просторовій і часовій визначеності. Забезпечення умов розвитку народонаселення України має розглядатися як один із найпріоритетніших національних інтересів в основах державної політики та національної безпеки. Демографічний чинник є одним із визначальних для забезпечення стабільного та безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як чинник і водночас як результат її функціонування. Від демографічних показників працездатного населення і показників демографічного розвитку залежить розвиток трудового потенціалу і, відповідно, величина сукупного національного доходу. Аналіз сучасної демографічної ситуації, а також динаміки останніх років свідчить про наявність в Україні поряд із соціально-економічними проблемами глибокої демографічної кризи.

Як відомо, соціально-демографічна ситуація в будь-якій державі формується відповідно до відтворення населення та міграційних процесів. Також на демографічну ситуацію в країні суттєво впливає стан здоров'я населення, який останніми роками в Україні помітно погіршується. Здоров'я як соціальна категорія тісно пов'язане з конкретним середовищем проживання і характером діяльності людини.

Як зазначається в Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» [1], кризові процеси в соціально-демографічній сфері України останнім часом виявилися надзвичайними за інтенсивністю, неочікуваними за масштабами та спричинили формування потужних загроз соціальній безпеці країни.

Поміж них можна виокремити такі:

– поширення раптової бідності зайнятого й безробітного населення, що суттєво ускладнює безконфліктне здійснення реформ у житлово-комунальному господарстві, медицині, освіті, а також підриває внутрішній платоспроможний попит на споживчих ринках;

– раптове збідніння значної частини громадян в умовах воєнної агресії та економічної кризи, що породжує в суспільстві відчуття безнадії, призводить до поширення виявів асоціальної поведінки, порушень закону й правопорядку, сімейної та міжособової конфліктності, нагромадження соціальних розривів різних суспільних категорій та протестного потенціалу;

– зниження народжуваності через несприятливі умови внаслідок зменшення спроможності сімей до самозабезпечення, роз'єднання родин і підвищення смертності чоловіків [1].

У цих умовах украй необхідними є швидкі й ефективні рішення, що забезпечать фізичну, майнову та психологічну безпеку повсякденного життя людей: житлово-комунальне обслуговування; якість і потрібну кількість продуктів харчування; медичне забезпечення; захист від соціальних ризиків, забезпечення адекватного рівня зайнятості [1].

Систему забезпечення людського розвитку визначають як сукупність соціально-економічних відносин, спрямованих на розширення можливостей для людського розвитку в Україні за допомогою реалізації таких основних функцій: забезпечення високого рівня та розвитку людського потенціалу в сфері охорони здоров'я, створення умов для збільшення тривалості життя, підвищення доступності освіти для всіх верств населення, збільшення середньої тривалості навчання водночас з підвищенням якості освітніх послуг, сприяння зростанню рівня доходів населення через створення умов для повної й продуктивної зайнятості, зростання сукупних соціальних витратів за забезпечення їх цільового та ефективного використання та ін. [6].

Суттєву роль у соціально-демографічному розвитку населення відіграє Індекс людського розвитку (ІЛР), до 2013 року – «Індекс розвитку людського потенціалу» (ІРЛП, англ. Human Development Index, HDI) – інтегральний показник, що розраховується щороку для міждержавного порівняння й вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття – як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. Він є стандартним інструментом у загальному порівнянні рівня життя різних країн і регіонів. Індекс публікується в рамках програми розвитку ООН у звітах про розвиток людського потенціалу, його було розроблено 1990 року групою економістів на чолі з пакистанцем Махбубом-уль-Хаком. Однак концептуальну структуру індексу створено завдяки роботі А. Сена. Індекс публікується ООН у щорічному звіті про розвиток людського потенціалу, починаючи з 1990 року.

У деяких перекладах оригінального терміна *Human Development Index* (HDI) його також називають *Індекс гуманітарного розвитку* (ІГР).

У підрахунку ІЛР ураховуються три види показників:

1. Очікувана тривалість життя (оцінює довголіття).
2. Рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) та очікувана тривалість навчання.
3. Рівень життя, оцінений через валовий національний дохід (ВНД) на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у доларах США.

Розроблена й науково обґрунтована узагальнена *система показників*, що характеризує кількісні та якісні характеристики соціально-економічної диференціації соціального розвитку, включає такі:

- коефіцієнт диференціації індексу розвитку людського потенціалу, що характеризує ступінь відмінності в соціально-економічному розвитку аналізованих країн, регіонів усередині країни, соціальних груп;

- коефіцієнт диференціації індексу здоров'я (довголіття), що показує, наскільки стан здоров'я в одній країні, регіоні кращий ніж в іншому;
- коефіцієнт диференціації індексу освіти. Визначає ступінь перевищення рівня освіти населення в одній країні (регіоні або іншому об'єкті дослідження) над рівнем освіти (грамотності) населення іншої країни;
- коефіцієнт диференціації індексу доходу, що визначає ступінь економічної диференціації аналізованих країн або регіонів;
- коефіцієнт диференціації індексу смертності як показник відмінностей у стані здоров'я порівнюваних країн або регіонів;
- коефіцієнт диференціації рівня професійної освіти, що віддзеркалює відмінності в ступені охоплення навчанням другого і третього ступенів освіти в досліджуваних країнах або регіонах [6].

2010 року сімейство індикаторів, які вимірюють ІЛР, було розширено, а сам – істотно кориговано. На додаток до використовуваного ІЛР, який є зведеним показником, що спирається на середні статистичні дані і не враховує внутрішньої нерівності, було запроваджено три нові індикатори: Індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням соціально-економічної нерівності (ІЛРН), Індекс гендерної нерівності (ІГН) та Індекс багатомірної бідності (ІББ).

Залежно від значення ІЛР країни прийнято класифікувати за рівнем розвитку: дуже високий (42 країни), високий (43 країни), середній (42 країни) і низький (42 країни) рівень. За підсумками 2015 року за Індексом людського розвитку Україна посідає 81 місце серед 188 країн світу, увійшовши тим самим до переліку країн з високим рівнем [3].

У той же час порівняння демографічної ситуації в Україні з розвиненими країнами засвідчує її значно гірший стан. Хоча демографічне відтворення населення в економічно розвинених країнах також характеризується зниженням народжуваності, проте воно компенсується

підвищенням середньої тривалості життя. Це дозволяє підтримувати на відповідному рівні загальну чисельність населення. Негативним чинником для відтворення населення України є тенденція до неухильного скорочення середньої тривалості життя, особливо в чоловіків у сільській місцевості. Нині середня тривалість життя в Україні становить 66 років, що на 11 років менше ніж у середньому в країнах Західної Європи [4].

Таким чином, аналіз соціально-демографічної ситуації в Україні за останній час показує наявність соціально-демографічної кризи, першопричини якої сформувалися ще в минулому столітті, а її поглиблення зумовлюється затяжною соціально-економічною кризою трансформаційного періоду.

Основними причинами соціально-демографічної кризи в Україні є: швидкоплинні інституційні перетворення, інерційність населення та невідповідність до різких соціально-економічних і політичних зрушень, а також відсутність відповідних ринковому середовищу інституцій та інфраструктури [4].

До основних негативних чинників скороченого відтворення населення сучасної України можна віднести: відсутність економічного забезпечення його відтворення, що визначається низькою заробітною платою, високим рівнем безробіття, несвоєчасними виплатами та заборгованістю з виплати заробітної плати, прихованим безробіттям, вторинною зайнятістю жінок фертильного віку, їх тіньовою зайнятістю, важкими санітарно-гігієнічними умовами праці, недостатністю соціальної допомоги сім'ям з дітьми, соціально-економічною нестабільністю в суспільстві тощо [4].

Гостроту цих проблем значною мірою спровоковано соціально-економічними причинами, пов'язаними з погіршенням якості життя переважної частини населення, зниженням соціальної захищеності, підривом можливостей нормального відтворення людського потенціалу та його реалізації.

Для досягнення суттєвих результатів у соціально-демографічному розвитку України потрібне вдосконалення всіх видів соціальних відносин, при цьому *первинним завданням у сфері соціально-демографічної політики на найближчий час мають стати:*

- скорочення масштабів бідності;
- забезпечення повної, продуктивної та вільно обраної зайнятості як основного джерела підвищення ролі трудових прибутків та їх реального зростання;
- поліпшення якості життя населення, насамперед його здоров'я;
- стабілізація народжуваності та її доведення в перспективі до рівня, що забезпечує простий режим демографічного відтворення;
- поліпшення здоров'я населення, скорочення смертності та збільшення середньої тривалості життя;
- зміцнення шлюбно-сімейних відносин і поліпшення умов життєдіяльності сім'ї;
- подолання негативних демографічних наслідків катастрофи на ЧАЕС;
- удосконалення регулювання міграційних процесів [6].

Висновки з даного дослідження. У статті визначено *основні напрямки соціально-економічної політики в контексті забезпечення людського розвитку в Україні:* державне стимулювання економічної активності, вирівнювання соціально-економічного розвитку, поліпшення екологічного стану, створення системи ефективних економічних зв'язків у межах єдиного ринкового простору, забезпечення соціальних стандартів, створення сприятливих умов і можливостей для саморозвитку громадян, реалізації їхнього професійно-кваліфікаційного потенціалу, поліпшення демографічної ситуації, збільшення тривалості та підвищення рівня життя, подолання бідності, удосконалення систем освіти та охорони здоров'я тощо. Постійне зростання рівня забезпечення людського розвитку має стати пріоритетом

державної та регіональної політики і має реалізовуватися шляхом об'єднання зусиль державних органів, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарської діяльності всіх форм власності, громадян. Зростання обсягів соціальних інвестицій є необхідною передумовою підвищення рівня забезпечення людського розвитку, що дозволить реалізувати пріоритетні завдання у сфері людського розвитку на державному й регіональному рівнях.

Перспективи подальших розвідок. Подальшого дослідження потребує обґрунтування стратегічних напрямків соціально-економічної політики: стимулювання економічного зростання, стабільність та єдність національного соціального, політичного та економічного простору, формування соціально орієнтованої ринкової економіки, соціальний розвиток і соціальна безпека.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с.
2. Індекс людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
3. Індекс людського розвитку – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prostir.ua/?news=indeks-lyudskoho-rozvytku-2015-ukrajina-posidaje-81-e-mistse-sered-188-krajin>
4. Поспелова Т.В. Механізми державного управління людським розвитком в Україні: монографія / Т.В.Поспелова. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2011. – 350 с.
5. Рой І. Державні пріоритети у сфері демографічної безпеки України / Рой І. // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 1(16). – С. 104-111.
6. Сливка О. А. Вдосконалення системи забезпечення людського розвитку в регіонах України : автореф. дис... к.е.н. / Сливка О. А. – К., 2014. – 22 с.

Statement of the problem. In the beginning of the XXI century socio-economic development of Ukraine is becoming more connected with the person, its intellectual potential. The interaction of national, regional, community and corporate influences is the Foundation of the organization and processes of human development in modern conditions. The developed countries of the world have proven the effectiveness of the transfer of authority in the management of

processes in socio-economic development from national groups to representatives of the territorial communities. Functions of conceptual-strategic nature and coordination -tactical ones take place of the priority functions of government control and planning. Ensuring of human development in Ukraine must be organized due to these principles.

Urgency. The relevance of research is defined by the absence of conceptually coherent and methodologically sound recommendations on formation of effective system of ensuring human development in Ukraine. Crisis and territorial differentiation that are observed in the processes of human development of our country, should give the impetus for the formation of an effective system of ensuring human development, to facilitate the widest possible use of human factors in economic growth, in particular through the providing of opportunities for human development in Ukraine.

The purpose of the article. The progressive concept of human development is far from fully understood and accepted in Ukraine, so the spread of the ideology of human development at all levels, formation of an effective system of ensuring human development is a very actual scientific task. The absence of a coherent system of scientific research on marked issues determined the choice of the topic of this article, its goal, objectives and logic of presentation.

Our task was to study. To examine socio-demographic background of human development, in particular to deepen the theoretical position about the nature of human development in Ukraine as a system of objective functions, institutions and funds; to systematize the main factors of human development and to ground the direction of their influence on this process; to assess the level of human development in Ukraine; to identify potential improvements in key process of ensuring human development in Ukraine; to ground directions and instruments of state social and economic policy to improve the system of ensuring human development.

Summary. The article examines the socio-demographic background of human development, in particular deepened the theoretical position about the nature of human development in Ukraine as a system of objective functions, institutions and funds; the main factors of human development and the directions of their influence on this process are systematized; the level of human development in Ukraine is estimated; reserves of improvement of the basic processes of human development in Ukraine is identified; it shows directions and instruments of state social and economic policy to improve the system of ensuring human development.

Conclusion and outcomes. The article defines the main directions of socio-economic policy in the context of ensuring human development in Ukraine: government stimulation of economic activity, the alignment of socio-economic development of regions, improvement of ecological state, creating a system of effective economic relations in the framework of a unified market environment, social standards, creating favorable conditions and opportunities for self-development of citizens, realization of their professional potential, improvement of demographic situation, increase longevity and improve life, overcoming poverty, improving education and health, etc. A permanent increase in the level of human development should be a priority of state policy and should be implemented through joint efforts of state bodies, local authorities, business entities of all ownership forms and citizens. The growth of social investment is a necessary prerequisite for improving the level of human development that will allow realization of priority tasks in the sphere of human development at the state and regional levels.